

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vojtěch Jiříček

**ZACHOVÁVÁNÍ DISTANTNÍHO FORMANTU U
VERBÁLNÍCH SUBSTANTIV ODVOZENÝCH OD
REFLEXIVNÍCH SLOVES**

Olomouc 2021

Vedoucí práce Mgr. Luboš Veselý, Ph.D.

ANOTACE

Práce se zabývá verbálními substantivy transponovanými z reflexivních sloves, konkrétně zachováním reflexivního distantního formantu u těchto verbálních substantiv; jejich chováním v daných kontextech, možnými příčinami tohoto chování, a to zejména zachováním či vypuštěním reflexivního formantu, s ohledem na souvislost přítomnosti formantu u fundujícího slovesa.

Práce se snaží vykreslit problematiku v její komplexnosti a rozmanitosti.

Na základě ilustrativních konstrukcí s verbálními substantivy s formantem a bez něj se snaží vyvodit obecné předpoklady pro toto chování.

Klíčová slova

verbální substantiva, distantní formant, reflexivita, podstatná jména, zvrtná slovesa, reflexiva, zvrtná zájmena, podstatná jména slovesná

Počet stran práce: 37

ANOTATION

This thesis deals with verbal nouns transposed from reflexive verbs, specifically the presence of the reflexive distant formant in these verbal nouns. Their behavior in given contexts, possible causes of this behavior, especially the preservation or deletion of the reflexive formant, with regard to the context with the presence of the formant in the founding verb.

The thesis tries to depict the issue in its complexity and diversity.

On the basis of illustrative constructions with verbal nouns with and without formant, it tries to describe general assumptions for this behavior.

Keywords

verbal nouns, nouns, distant formant, reflexivity, reflexive verbs, reflexives, reflexive pronouns

Number of pages: 37

Prohlašuji, že

- bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité podklady a literaturu.
- jsem si vědom, že na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č.121/2000 Sb. - autorský zákon, zejména § 35 – využití díla v rámci občanských a náboženských obřadů, v rámci školních představení a využití díla školního a § 60 – školní dílo,
- beru na vědomí, že Univerzita Palackého v Olomouci (dále UP Olomouc) má právo nevýdělečně, ke své vnitřní potřebě, bakalářskou práci užívat (§ 35 odst. 3),
- souhlasím, aby jeden výtisk bakalářské práce byl uložen v Knihovně UP k prezenčnímu nahlédnutí,
- souhlasím, že údaje o mé bakalářské práci budou zveřejněny ve Studijním informačním systému UP,
- v případě zájmu UP Olomouc uzavřu licenční smlouvu s oprávněním užít výsledky a výstupy mé bakalářské práce v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona.

V Olomouci dne 27. dubna 2021

Vojtěch JIŘÍČEK

Děkuji panu doktoru Luboši Veselému za vedení práce, laskavou pomoc a jeho přístup, pro nějž si jej velmi vážím.

Obor v rámci kterého má být VŠKP vypracována: Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

Podklad pro zadání BAKALÁŘSKÉ práce studenta

Jméno a příjmení: Vojtěch JIRÍČEK

Osobní číslo: D18497

Adresa: Sídl. E. Beneše 1/3, Prostějov, 79603 Prostějov 3, Česká republika

Téma práce: Výskyt a analýza substantiv v češtině zachovávajících si akuzativní „se“ po substantivizaci z verba

Téma práce anglicky: Occurrence and analysis of nouns in Czech retaining the accusative „se“ after verb substantivation

Vedoucí práce: Mgr. Luboš Veselý, Ph.D.

Katedra českého jazyka a literatury

Zásady pro vypracování:

Seznámení se s problematikou

Příprava teoretických podkladů z literatury

Analýza koprusových dat

Zhodnocení dat

Vyvození závěru

Seznam doporučené literatury:

Podpis studenta:

Datum: 24.2.2020

Podpis vedoucího práce:

Datum: 24.2.2020

Podpis vedoucího pracoviště:

Datum: 24.2.2020

OBSAH

Úvod	7
1 Cíle práce	8
2 Vstup do problematiky	9
2.1 Zvratná slovesa	9
2.1.1 Charakteristika reflexiv	9
2.1.2 Kategorizace reflexiv	10
2.2 Vznik podstatných jmen slovesných	13
2.3 Reflexivita verbálních substantiv	14
3 Konstrukce s užitím verbálních substantiv, možné příčiny (ne)zachování formantu, rozebrání problematiky	15
3.1 Pojetí verbálních substantiv jako konkurence vedlejších vět	15
3.2 Verbální substantiva v kontextu reflexivní formy slovesa	17
3.3 Verbální substantiva vznikající z IRS.....	19
3.4 Verbální substantiva vznikající z vlastních reflexivních sloves.....	22
3.5 Verbální substantiva vznikající z IRVS.....	25
3.6 Verbální substantiva vznikající z recipročně reflexivních sloves.....	29
4 Závěr	34
Seznam informačních zdrojů a použité literatury	36
Seznam zkratk	37

ÚVOD

V první části práce se zaměříme na vytyčení terminologie a teorie problematiky, představíme si pohled na slovesa zvrtná jako taková, jejich dělení a specifika jednotlivých kategorií. Z těchto poznatků, přes představení toho, co vlastně verbální substantivum je, jak vzniká a jaké jsou jeho vlastnosti, vyjdeme při samotném zamyšlení se nad fungováním verbálních substantiv tvořených z reflexivních sloves.

Verbální substantiva jsou v této práci rozdělena do skupin postupně dle kategorií sloves, z nichž vznikají. U jednotlivých konstrukcí, ve kterých jsou verbální substantiva užitá, se budeme zamýšlet nad smyslem, funkcí a odůvodněním přítomnosti (zachování/nezachování) zvrtného členu *se/si*.

Příklady užití podstatných jmen jsou ilustrativní a znázorňují vždy několik možností stavby konstrukce s verbálním substantivem při zanechání nebo vypuštění členu *se/si*. Následně jsou uvedeny možné interpretace konstrukcí dle toho, jak je v nich verbální substantivum užitó, a předpokládané příčiny chování verbálních substantiv v daném případě a kontextu, přičemž je několikrát brán zřetel i na komplexní jazykovou strukturu a její souvislosti, například s přesahem do stylistiky, lexikologie nebo syntaxe. Mnohé z ukázkových konstrukcí jsou inspirovány ze zdrojů živého jazyka nebo jsou z nich přímo citovány.

1 CÍLE PRÁCE

Tématem práce je výskyt a analýza verbálních substantiv v českém jazyce, která si zachovávají reflexivní formant.

Práce by měla poskytnout obecný, širší náhled na problematiku podstatných jmen slovesných¹, která jsou tvořena ze sloves zvratných² – vyskytujících se se zvratným členem *se/si* – a zmapovat výskyt tohoto členu u samotných slovesných podstatných jmen.

Cílem práce je předně poskytnout pohled na problematiku, zejména na její komplexnost a rozmanitost; případně využití práce jako výchozího materiálu k dalšímu lingvistickému zkoumání tohoto nepříliš akcentovaného jevu.

Práce se především snaží pojmout (na menším vzorku sloves/verbálních substantiv pojatém ze šira) co největší možné spektrum užití a následně předestírat potenciální příčiny, argumenty pro zachování nebo nezachování zvratného členu *se/si* u verbálních substantiv.

Nebere si za cíl reflektovat četnost užití té či oné varianty, ale pouze se na základě uvedených souvislostí snaží nastínit, proč by v daném kontextu mohlo být té či oné varianty užito, a na základě toho vyvodit obecný předpoklad.

¹ neboli verbálních substantiv

² neboli reflexivních

2 VSTUP DO PROBLEMATIKY

Již Josef Bečka v Naší řeči vydané roku 1933 uvádí, že „užívání podstatného jména slovesného není v nové češtině dosud ustáleno“³. Problematikou verbálního substantiva se bude zabývat i tato práce, počínaje vznikem verbálních substantiv, přes jejich výskyt a užití, a to především pak těch verbálních substantiv, která vznikají ze sloves, k nimž se přimyká formant⁴ *se/si*. Stručně si představíme kategorie takovýchto sloves a poté se zaměříme na variace verbálních substantiv s přítomností distantního⁵ formantu *se/si* a bez něj a pokusíme se analyzovat přítomnost tohoto formantu po sémantické, morfologické, potažmo syntaktické stránce.

2.1 Zvratná slovesa

V této části se zaměříme na samotná slovesa, z nichž jsou inkriminovaná verbální substantiva tvořena. Vycházet budeme zejména z pojetí Encyklopedického slovníku češtiny (EČS)⁶ (a částečně z Nového encyklopedického slovníku češtiny⁷), které nám bude ku pomoci při kategorizaci reflexivních sloves. Z tohoto rozdělení následně vyjdeme v celé této práci.

2.1.1 Charakteristika reflexiv

U sloves rozlišujeme reflexivitu několika druhů; společným rysem je, že se tato slovesa pojí s distantními formanty *se/si*⁸. Na funkci těchto formantů se pohledy značně různí a jsou předmětem četných studií lingvistů.

Reflexivní slovesa jsou obecně taková, která historicky využívala anaforická zájmena (*se//sebe, si//sobě*), aby vyjádřila, že se objekt děje shoduje s jeho subjektem. Během času se platnost reflexiv v různých souvislostech vyvíjela a měnila. Problematika reflexivních sloves prošla gramatikalizací, z níž vychází kategorizace popsaná v následující kapitole 1.2.2.

³ BEČKA, Josef. O podstatném jméně slovesném. Naše řeč: Kapitoly o českém jazyce. 1933, XVII (8), s. 225-233. ISSN 0027-8203.

⁴ Termínu „formant *se/si*“ bude v této práci použito v souladu s pojetím Panevové (Panevová, 2019), tedy pro pokrytí všech funkcí tohoto výrazu.

⁵ Nebo také diskretní. Je volný slovo tvorný morfém. Vystupuje buďto samostatně, nebo společně s prefixem.

⁶ NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana, BACHMANNOVÁ, Jarmila a KARLÍK, Petr. Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 138. ISBN 80-7106-484-X.

⁷ KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

⁸ Nebo formantem *sebou*, kterého se v této práci blíže dotýkat nebudeme.

Kromě reflexivních sloves existuje tzv. reflexivní forma slovesa (RFS), kdy se reflexivní formant pojí se slovesy jinak nezvratnými, čímž vyjadřuje deagentnost. Tato forma slovesa je někdy chápána jako čtvrtá osoba: *Spím, spíš, spí, spí se* (př.: *Spí se tam ve stanech.*) RFS je funkční jen při užití se všeobecným lidským konatelem děje.⁹

2.1.2 Kategorizace reflexiv

Reflexivní slovesa lze rozdělit, dle ESČ, do následujících skupin A – D:

- A. Inherentně reflexivní slovesa (IRS),
- B. vlastní reflexivní slovesa,
- C. inherentně reflexivní varianta slovesa (IRVS),
- D. reciproční reflexivní slovesa.

Na rozdíl od jasného vytyčení sloves spadajících do skupiny A a D se mezi skupinami B a C nachází přechodové pásmo sloves, u nichž není zařazení některých z nich jednoznačné a názory odborné veřejnosti se na tuto problematiku různí. Problém se vyskytuje i ve vnímání samotné funkce formantu *se/si* (popř. jeho silných tvarů), kdy není slovnědruhově ani větněčlensky jasně zařaditelný/zařazený.

Obecným kritériem pro zařazení těchto problematických sloves je nahrazení klitikonu dlouhým – přízvuchným tvarem (tedy například *se* nahradíme tvarem *sebe*; *si* → *sobě*). Pokud je zachován smysl a gramatická správnost konstrukce i s použitím dlouhého tvaru, sloveso je zařaditelné do kategorie B. V opačném případě se sloveso řadí ke kategorii C. Existují slovesa, jako např. diskutovaný příklad *umýt se//sebe*, která jsou dle této poučky problematicky zařaditelná a jsou předmětem četných diskusí a studií lingvistů.¹⁰

Na rozdíl od skupiny A se slovesa skupin B – D vždy vyskytují i v nereflexivních variantách.

Ad A: Tato skupina je nazývána také jako *reflexiva tantum*. V historii se jednalo o skupinu sloves, u níž byla přítomnost distantního formantu morfosyntakticky (lexikálněsémanticky) motivována. Dnes je reflexivní distantní formant prázdným morfémem (nefunkční jednotkou). Protože se tedy v případě *se/si* nejedná o reflexivní zájmeno, neexistuje u inherentně reflexivních sloves ani konkurence tohoto

⁹ Jarmila Panevová, Petr Karlík (2017): REFLEXIVNÍ SLOVESO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

¹⁰Tamtéž

distantního formantu se silnými tvary reflexivních zájmen (*sebe/sobě*). Př.: *Petr se smál.* – **Petr sebe smál.* *Karel se bál.* - **Karel sebe bál.*

U této skupiny neexistuje výskyt konkurenčních sloves – bez distantního reflexivního formantu (př. *Petr *smál* – *Petr se smál*); výjimkou jsou slovesa, kde se varianta bez formantu a s ním sémanticky natolik liší, že je nelze pokládat za tatáž slovesa. *Příkladem: učit se* – *učit*; *chovat se (slušně)* – *chovat (dobytek)*; *prát se (s ostatními)* – *prát (prádlo)*.

Dalším typickým rysem IRS je vazba objektu v genitivu, jelikož akuzativní pozice je obsazena (původně akuzativně vázaným) distantním formantem *se*. Př.: *Petr_{nom} se_(acc) bál tmy_{gen}*. Mezi výjimky patří slovesa jako *učit se něco*, *dozvědět se něco*, a jiné. Kromě výjimek je u IRS akuzativní vazba s objektem labilní.

Ad B: U *reflexivních sloves vlastních* má distantní formant funkci objektu. Varianta těchto sloves se pak vyskytuje i v nereflexivní formě, kdy objektem není reflexivní zájmeno, příkladem.:

Našel si_{dat} dobrou práci. – *Našel Petrovi_{dat} dobrou práci.*

Našel na zemi stokorunu_{acc}. – *Na cestách cizími kraji našel sebe_{acc}// se_{acc} našel.*

Nahrazení slabých tvarů reflexivních zájmen *se/si* tvary silnými *sebe/sobě* je u této skupiny možné, avšak ne vždy je zachována sémantická rovnost výpovědi. V každém případě je však zachován znak reflexivity, tedy že subjekt vykonává děj sám na sobě.

Dalšími příklady sloves této skupiny mohou být *viděl se (v zrcadle)*, *koupil si (jízdenku)*, *zavřel se (doma)*.

Ad C: Tato slovesa, někdy nazývána *slabě reflexivní slovesa*, se vyskytují i ve formě nereflexivní, stejně jako reflexivní slovesa vlastní, ale funkce reflexivního významu objektu ve formě zájmena *se/si* je oslabena.

Oproti inherentně reflexivním slovesům se u inherentně reflexivních variant sloves (markantně) neliší jejich význam, smysl ve zvrtné a nezvrtné podobě, př. *vrátit – vrátit se*, *chystat – chystat se*; mluvíme o slovotvorné reflexivizaci – reflexivní formant je slovotvorně motivovaný morfém – a ze sloves tranzitivních (vyžadujících objekt v akuzativu) se následkem reflexivizace stávají slovesa intransitivní: Př. *Brzy vrátím knížku_{acc} do knihovny.* - *Brzy se vrátím mamince_{dat} domů*).

U IRVS můžeme rozlišit alespoň tyto typy:

- Reflexivní formant zaujme akuzativní valenční pozici slovesa a děj, k němuž sloveso referuje, se vztahuje pouze na jeho konatele. Příklad: *Hnal kamarády do hospody.* – *Hnal se do hospody.*
- Tak jako reflexivní forma slovesa vyjadřuje děj vykonávaný pouze lidskými původci, část IRVS může vyjadřovat pouze děje zapříčiněné původci neživými, případně s nevyjádřeným původcem – děje samočinné (avšak i nevyjádřený agens musí být neživého původu). Příklad: *Okno se otevřelo.* – *Okno se otevřelo samo od sebe.* – *Okno se otevřelo větrem.*
- Reflexivum vyjadřuje uspokojení subjektu z děje, například: *Ležel si // hrál se na sluníčku.*
- Reflexivum vyjadřuje náročnost, a přitom neúčelnost děje¹¹, například: *Psal se s tím dopisem celou noc. Dělal se s tou opravou dva dny. S obědem se vařila od rána.*

Ad D: U skupiny D je pomocí reflexivního formantu vyjádřeno, že role agentu a pacientu se překrývají a působí na sebe vzájemně - recipročně. Například věta *Petr s Lucií se líbají.* znamená, že Petr líbá Lucii a zároveň Lucie líbá Petra.

¹¹ GREPL, Miroslav. Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 214. ISBN 80-7106-134-4.

2.2 Vznik podstatných jmen slovesných

Verbální substantiva patří k podstatným jménům, která se tvoří odvozováním od sloves. Již z této podstaty pojmenovávají děj, a to jako jev existující sám o sobě – tedy jako substanci (*sbírání známek*), nikoli jen příznak děje (predikát). Skupina těchto podstatných jmen je označována jako *názvy dějů*. Verbální substantiva patří v této skupině k nejpočetnějším.¹²

U vzniku podstatných jmen pojmenovávajících děje je jediným rozdílem mezi odvozeninou (substantivem) a původním slovesem pouze příslušnost k jinému slovnímu druhu. Tento způsob odvozování nazýváme transpozice (v některých teoriích *syntaktická derivace*). Transpozice je vedle mutace a modifikace jednou z hlavních pojmenovávacích kategorií.¹³

Charakteristickou vlastností pro verbální substantiva, na rozdíl od ostatních pojmenování dějů, je vyjádření procesuálnosti. Srovnajme dvě substantiva *boj – bojování*, obě odvozená od slovesa *bojovat*, z nichž druhé je verbální.

Dále kupř. *Kouřit → kuřba – kouření, zpívat → zpěv – zpívání*.

Ale i *usmívat se → úsměv – usmívání (se)*. U verbálních substantiv je tedy patrný silný příznak probíhání děje – procesuálnosti.

¹² NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana, BACHMANNOVÁ, Jarmila a KARLÍK, Petr. Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 280 - 281. ISBN 80-7106-484-X

¹³ Tamtéž, s. 495.

2.3 Reflexivita verbálních substantiv

Verbální substantiva se s reflexivním formantem začínají vyskytovat stále častěji – na tento jev upozorňuje již M. Jelínek. Dále také uvádí, že v dřívějším jazyce (literatuře) se verbální substantiva (tvořená zejména z reflexiv tantum) spolu s reflexivním formantem takřka nevyskytují. Výskyt takovýchto konstrukcí ve starších textech zapříčiňuje jednak potřeba vyjádřit za pomoci formantu *se/si* syntaktickou (potažmo sémantickou) příslušnost (vazbu) daného verbálního substantiva ve větě a jednak potřeba vydělit slovesa, která existují jak ve zvrtné, tak nezvrtné podobě, a předejít tím desinterpretaci textu.¹⁴

Příkladem uveďme *hádání (z ruky) – hádání se (manželů); stranění (svému oblíbenci) – stranění se (společnosti); dočtení (dlouhé knihy) – dočtení se (podstatné informace); dělání (těsta) – dělání se (mladším; s večerí)*.

Nyní však není neobvyklé setkat se s konstrukcemi, v nichž se spolu s verbálními substantivy vyskytuje i reflexivní formant. Jelínek tuto skutečnost označuje jako bezdůvodnou a redundantní a přičítá ji mechanickému přejímání formantu ze slovesa. Avšak výskyt takových verbálních substantiv, která jsou sama o sobě významově zřetelná, spolu s distantními formanty nemusí být apriori nekompetentností uživatelů jazyka.

Tato práce se bude snažit mimo jiné nastínit také důvody tohoto trendu, který by mohl být motivován například stylisticky nebo i syntakticky – posunem frekvence a způsobu užívání verbálních substantiv – také s ohledem na konkurenci verbálních substantiv a vedlejších vět.

Josef Bečka uvádí, že nadužívání verbálních substantiv vede ke znepřehlednění textu. Pisatelé se tímto způsobem záměrně vyhýbají užití vedlejších vět.¹⁵ Zejména v publicistickém stylu je vršení verbálních substantiv do „nekonečných“ souvětí stále častější fenomén.

¹⁴ JELÍNEK, Milan. Podstatná jména slovesná se zvrtným zájmenem. Naše řeč, ročník 46 (1963), číslo 5, s. 229-2370

¹⁵ BEČKA, Josef. O podstatném jméně slovesném. Naše řeč: Kapitoly o českém jazyce. 1933, XVII (8), s. 225-233. ISSN 0027-8203.

3 KONSTRUKCE S UŽITÍM VERBÁLNÍCH SUBSTANTIV, MOŽNÉ PŘÍČINY (NE)ZACHOVÁVÁNÍ FORMANTU, ROZEBRÁNÍ PROBLEMATIKY

V této kapitole se budeme zamýšlet nad příklady verbálních substantiv vznikajících ze zvratných sloves a hledat možné příčiny jejich chování v různých kontextech, syntaktických i sémantických vazbách. Dotkneme se i celkového pojetí verbálních substantiv a jejich konkurence s vedlejšími větami.

Každá skupina obsahuje ilustrativní příklady přímo citované z pramenů živého jazyka, nebo jimi inspirované, případně převzaté z jiných relevantních zdrojů a kontextů. Nad příklady otevřeme úvahu o fungování distantního formantu u slovesných substantiv – příklady i jednotlivá užití a možné příčiny budeme navzájem porovnávat a konfrontovat.

3.1 Pojetí verbálních substantiv jako konkurence vedlejších vět

V začátku této části se krátce zamysleme nad užíváním verbálních substantiv v dnešní češtině. Verbální substantiva již neoznačují jen substanci děje, ale mnohdy fungují jako náhrada za vedlejší věty, někdy méně funkčně a efektivně, někdy více.

Připojování distantního formantu pak může pramenit i z této skutečnosti – pokud verbální substantivum slouží k nahrazení vedlejší věty, může mluvčí cítit potřebu vyjádřit distantní formant, aby více poukázal na dějovou funkci použitého členu (verbálního substantiva), případně aby distantním formantem zdůraznil konatele děje dané větné konstrukce.

(1a) *Nelíbí se mi, jak se neustále **chlubí** cizím peřím.*

(1b) *Nelíbí se mi jeho neustálé **chlubení se** cizím peřím.*

(1c) *Hnusí se mi **chlubit se** cizím peřím.*

(1d) *Hnusí se mi **chlubení** cizím peřím.*

Můžeme se domnívat, že u konstrukce s konkrétním konatelem děje (1a) se mluvčí při tvorbě konstrukce se slovesným podstatným jménem (1b) spíše uchýlí k použití verbálního substantiva se zvratným formantem. Toto můžeme přičítat zejména dvěma stěžejním okolnostem:

Činnost *chlubení* má konkrétního konatele, ke kterému je pomocí formantu *se* konání této činnosti vztaženo a jeho explicitním vyjádřením je tento vztah umocněn.

Je zachována reflexivnost ke konateli děje, stejně jako je tomu v konstrukci s vedlejší větou (1b) (s nadsázkou tento jev můžeme nazvat „bumerangovou vazbou“ – věta *Jirka se chlubí cizím peřím*. jasně deklaruje vztah podmětu a přísudku, tedy že Jirka chlubí „sebe“, vykonává děj sám na sobě/se sebou). Lze se domnívat, že tato konotace je natolik silná, že mluvčí má potřebu zachovat tento silný reflexivní vztah i při použití verbálního substantiva.

Naopak ve větě (1c) je použit pro vyjádření činnosti *chlubení* infinitiv. Tímto se celá skutečnost zobecňuje a díky infinitivu použitému v předmětu i samotné sloveso „chlubit se“ částečně pozbývá příznak dějovosti. V takové konstrukci nemůžeme označit konkrétního konatele. Stejně tak při tvorbě konstrukce s verbálním substantivem (1d) není proč vyjadřovat reflexivní vztah – není jej k čemu/komu vztáhnout. Slovo *chlubení* má v tomto případě tedy označovat spíše obecnou substanci bez jasného původce děje – tato kategorie „obecné substance“, „obecného pojmenování procesu/děje“ (jak si ji pro účely této práce pojmenujeme), která vykazuje nízký rys procesuálnosti a ztrátu verbálních vlastností ve prospěch substantivních, bude protínat několik kapitol této práce.

3.2 Verbální substantiva v kontextu reflexivní formy slovesa

Reflexivní forma slovesa (RFS) se svým charakterem vymyká z klasického pojetí reflexivity, jak je o ní v tomto textu referováno. Jde de facto o trpný rod predikátu – pasivum reflexivní. Z těchto sloves lze verbální substantiva vytvářet s ohledem na zachování trpného významu jen ve velmi omezené míře.

(2) *Na táboře se bude **spát** ve stanech a chatkách, aby se ušetřilo.*

(2a) *Na táboře bude **psaní** ve stanech a chatkách, aby se ušetřilo.*

Z původní konstrukce (2) s RFS jsme utvořili konstrukci (2a). V této větě (2a) jsou význam sdělení i rys procesuálnosti *děje* „*spát*“ zachovány nejvíce a nejzřetelněji. Je zachován také znak trpnosti, a to nezřetelným agentem. Subjekt však na rozdíl od konstrukce se zvrtným slovesem není nevyjádřený: Ve (2a) *Kdo bylo?* – *Psaní*. Ale ve (2) *Kdo se spalo?* – (Ono).

V následující větě (3a) bychom mohli spekulovat již nad samotným významem substantiva *psaní*; zda se jedná o substantivum verbální či nikoli. V této větě můžeme sloveso *bylo* nahradit například slovesem *stálo*. Z toho bychom mohli vyvodit, že se skutečně jedná o konkrétním *psaní*, jakožto o substanci vzniklou jako důsledek činnosti *psát*:

(3) *Na ceduli se **psalo** o události týdne.*

(3a) *Na ceduli bylo (stálo) **psaní** o události týdne.*

Do třetice uveďme sloveso *chodit* (*se*):

(4) *Z hospody se večer **chodí** zkratkou.*

(4a) **Z hospody je večer **chození** zkratkou.*

Konstrukce s verbálním substantivem (4a) je v tomto případě nejen sémanticky nevyhovující, ale gramaticky zcela nefunkční.

Od intransitivních sloves *spát* a *chodit* nelze vytvořit opisné pasivum (**bylo spáno*, **bylo chozeno*). Teze, že u sloves, u nichž lze vytvořit opisné pasivum, lze také použít i konstrukci s verbálním substantivem namísto RFS, se nyní na výše uvedených ukazuje býti lichá.

U tranzitivního slovesa *psát* se konstrukce s verbálním substantivem jeví jako nedostatečně funkční. Naopak u intransitivního slovesa *spát* je míra zachování původních znaků z věty s RFS při použití verbálního substantiva nejvyšší. U intransitivního slovesa *chodit* není však konstrukce při nahrazení RFS verbálním substantivem funkční vůbec. Funkčnost konstrukcí s verbálním substantivem namísto RFS není ovlivněna skutečností, zda je tvořena ze slovesa intransitivního či tranzitivního, potažmo zda jde namísto reflexivního pasiva utvořit od slovesa varianta pasiva perifrastického.

Co se týče formantu *se*, vzhledem k výše uvedenému (nemožnost nahrazovat RFS verbálním substantivem v dostatečné kvantitě ani kvalitě), není relevantní tuto problematiku dále rozpracovávat. U konstrukcí s verbálními substantivy není použití formantu *se*, jak lze vidět na následujících příkladech, ani možné:

(2b) *Na táboře bude **spaní se** ve stanech a chatkách.

(3b) *Na ceduli bylo (stálo) **psaní se** o události týdne.

(4b) *Z hospody je večer **chození se** zkratkou.

3.3 Verbální substantiva vznikající z IRS

Formant může sloužit k identifikaci agentu při výskytu dvou účastníků děje:

(5a) *Líbí se mi jeho přístup k **osvojování** nové činnosti.*

(5b) *Líbí se mi jeho přístup k **osvojování si** nové činnosti.*

V takovéto konstrukci (5a) nemusí být zřejmé, čím osvojování činnosti je zde na zřeteli, tedy zda osvojitel je tatáž osoba, jejíž přístup se mi líbí. Ale v konstrukci s distantním formantem (5b) je již evidentní, že osvojitel činnosti je tentýž člověk, jehož přístup hodnotím kladně. V případě (5a) bychom mohli mluvit i o *obecné substanci*, kterou jsme již zmínili v kapitole 3.1.

(6) ***Blýskání** nad vrcholem hory nás zneklidnilo.*

(6a) *Zneklidnilo nás, že **se** nad vrcholem hory **blýská**.*

Dalším skupinou, u níž bychom mohli předpokládat nízký výskyt s užitím formantu, jsou slovesa, u nichž je činitel děje neživého původu, nebo jsou takřka deagentní. Zde bude množství užití tvaru s formantem *se* mizivé, jelikož vzhledem k samovolné, deagentní povaze činnosti není relevantní poukazovat na konatele děje, tedy zdůrazňovat reflexivní vztah ke konateli děje pomocí formantu. Ve větne konstrukci se slovesem *blýskat se* (6a) totiž můžeme mluvit o bezpodmětné struktuře.

(7) *Naše **snažení** bylo nakonec k ničemu.*

(7a) ***Snažit se** bylo nakonec k ničemu.*

(7b) ***Snažili jsme se**, ale bylo to nakonec k ničemu.*

(8) *Pavlovo **chování** vyústilo v kázeňský postih.*

(8a) **Pavlovo **chování se** vyústilo v kázeňský postih.*

(8b) *Svým **chováním se** k němu ho dočista ponižuješ.*

(9) *Při **chování** novorozence musíme podpírat hlavičku.*

Zde (7) bychom mohli opět předpokládat, že se jedná o obecný proces, nikoli o děj, u nějž je třeba referovat ke konkrétnímu konateli. Dalším faktorem může být jednoznačnost výpovědi – není zde více předmětů¹⁶ ani účastníků děje, na rozdíl od příkladu (5a,b). I v konstrukci s infinitivem (7a) a konstrukci se slovesným predikátem¹⁷ (7b) můžeme vidět jednoznačnost a u (7a) navíc i obecnost děje. V konstrukci (7b) je obsah, který vyjadřujeme verbálním substantivem, obsažen v hlavní větě. I to by mohl být důvod, proč není třeba dosazovat reflexivní formant. Hlavní věta je nositelem podstaty sdělení a je jednoznačná.

O stejném faktoru (jednoznačnosti) můžeme mluvit i u příkladu (8). Zajímavým jevem je, že rozdíl mezi větami (8) a (9) je sémanticky jasně rozlišitelný, i když je jednou (8) verbální substantivum odvozeno z reflexivního a podruhé (9) od nereflexivního slovesa, mezi kterýmiž je navíc znatelný významový posun. Avšak je třeba zmínit, že při zachování formantu *se* z fundujícího slovesa ve větě (8a) je konstrukce labilní.

U další konstrukce (8b) je však již použití distantního formantu stylisticky opodstatněné, neboť se tímto zdůrazňuje, že ponižování se dopouští pouze konatel děje, a to pouze chováním „sebe k němu“, nikoli chováním obecně, či chováním vůči někomu jinému.

Použití s formantem se také vyskytuje ve starších textech:

- A) (...) bude žádati na všech úřednících, aby jejich **chování se** bylo bezúhonné.¹⁸
- B) Všichni rozumní lidé obdivovali jenerála a říkali, že jeho **chování se** bylo nejlepší odpovědí na takové sprostáctví.¹⁹
- C) (...)však nezapomínali toho (...) jeho nepřátelé, a pánovitě jeho **chování se** bylo příčinou, že i přátelé mnozí odvrátili se od něho.²⁰

I zde je vidět, že (zejména v prvních dvou úryvcích „A“ a „B“) má formant silně stylistickou a sémantickou funkci. Mohli bychom jeho přítomnost vyložit tak, že se nejedná o chování jakožto soubor vlastností (emočních, charakterových, psychických rysů) daného jedince celkově, ale jen o konkrétní činnost *chování*, tedy aktuálního jednání a vystupování.

¹⁶ Myšleno ve valenci fundujícího slovesa.

¹⁷ Je-li v této práci použit výraz *konstrukce se slovesným predikátem* v kontextu příkladů, kdy je ze slovesa tvořeno verbální substantivum, myslí se tímto výrazem sloveso stojící jako predikát v příkladu, který je postaven proti příkladu, kde je z tohoto slovesa utvořeno verbální substantivum.

¹⁸ <http://kramerius.cbvk.cz/search/i.jsp?pid=uuid:fa716d99-435d-11dd-b505-00145e5790ea>

¹⁹ <https://www.calameo.com/books/004069940367cc0b50737>

²⁰ <https://pdfknihy.maxzone.eu/books/mistopis/hrady-zamky-tvrze-7-pisecko.pdf>

Této interpretaci částečně odpovídá i úryvek „C“, zde je však v předchozím odstavci zmíněné odůvodnění méně znatelné, spíše bychom mohli předpokládat, že proběhla jakási změna jeho dočasného vystupování vůči svému okolí, i když to neodpovídalo jeho celkovému chování, myšleno povahovým rysům. Autor také mohl cítit potřebu tímto způsobem odlišit substantivum *chování* ve smyslu *mravy* a *chování se* jako způsob *jednání s někým* (*vystupování vůči někomu*).

(10) *Znervózňuje mě, jak se na mě neustále díváš*

(10a) *Znervózňuje mě tvé neustálé dívání se na mě.*

Vzhledem k příkladu (7b), kde verbální substantivum obsahovalo (shrnovalo, nahrazovalo) sdělení hlavní věty, mohlo by být dalším faktorem, který ovlivňuje přítomnost formantu, postavení verbálního substantiva do funkce vedlejší věty, resp. užití v takové konstrukci (10a), kde verbální substantivum vzniklo, aby neslo sdělení vedlejší věty původní konstrukce (10). Navíc zde hraje roli další předmět.

3.4 Verbální substantiva vznikající z vlastních reflexivních sloves

U této skupiny bychom mohli předpokládat, že bude inklinovat k užívání formantu spolu s verbálním substantivem, a to z důvodu, že ve formě slovesa zde formant funguje jako předmět. Nejedná-li se tedy o *obecnou substanci* a děj je vztažen na konkrétního konatele, bude potřeba formant dosadit, aby nedošlo k záměně s obecným pojmenováním děje.

(11) *Krátké **zastavení** před výstupem nám pomůže, abychom nabrali další síly.*

(11a) *Před výstupem nám k nabrání dalších sil pomůže krátce (**se**) **zastavit**.*

(11b) *Před výstupem (**se**) krátce **zastavíme**, abychom nabrali další síly.*

(12a) *Mé **zastavení se** zde má velmi vážný důvod.*

(12b) *To, že jsem (**se**) zde **zastavil**, má velmi vážný důvod.*

(12c) *Mé **zastavení** zde má velmi vážný důvod.*

(12d) ***Zastavit (se)** zde má velmi vážný důvod.*

Typickým příkladem vlastního reflexiva je sloveso *zastavit*; přidáním formantu *se* vyjadřujeme předmět – v případě reflexivního formantu je tedy předmět shodný s podmětem. Formant můžeme libovolně nahrazovat (*zastavit ho, zastavit auto, zastavit nepříznivý vývoj situace apod.*).

V konstrukcích s verbálním substantivem má užití formantu relevantní sémantický původ. Je jím akcentován vztah objektu a jeho činnosti. V příkladu (11a,b), tedy konstrukcích s infinitivem a slovesným predikátem, lze formant vynechat, avšak konstrukce by mohla být labilní, z důvodu absence jednoznačného předmětu. Toto se promítá do konstrukce s verbálním substantivem (11), kde uvádíme příklad bez formantu, jelikož *zastavení* jako takové je obecný proces, který je sám o sobě vypovídající a nepotřebuje doplnění reflexivním formantem k deklarování konkrétního konatele. Opět si můžeme všimnout, že původ verbálního substantiva se nachází v hlavní větě (11b), tím bychom mohli předpokládat, že konstrukce z tohoto příkladu odvozené, budou kontextově zcela jednoznačné.

U příkladů (12a-d) je již sémantická rozlišitelnost vyšší:

Příklady (12a) a (12c) se výpovědně zřetelně liší. Konstrukce (12a) klade důraz na objekt, konatele děje, nikoli na děj samotný, stejně jako u konstrukce (12b) ve znění s formantem *se*. Je tedy evidentní, že přítomnost formantu v roli předmětu, konatele děje, je klíčová jak u slovesa, tak u verbálního substantiva.

Příklad (12c) tvarem verbálního substantiva (bez formantu) referuje k obecnému ději „zastavení“. Sémanticky podobně můžeme vnímat i příklad (12d) s infinitivním tvarem, a to při užití formy bez formantu, ale částečně i s ním – infinitní tvar se sémanticky jakýmsi způsobem odosobňuje, neváže se tak těsně ke konkrétnímu konateli.

Dalšími podobně se chovajícími verbálními substantivy mohou být: *posazení (se)*, *dojímání (se)*, *zděšení (se)*, *vylekání (se)*, *holení (se)*, *bavení (se)* [na večírku; dobrým vtipem] atd.

Dále můžeme vydělit skupinu verbálních substantiv, která se již stala pojmenováním konkrétních substancí, a z části nebo ve větší míře pozbyla příznak dějovosti, procesuálnosti. U této skupiny můžeme předpokládat, že se i přes vazbu s formantem ve slovesné formě, bude jako verbální substantivum vyskytovat s přítomností formantu mnohem méně, výjimkou jsou případy jako v příkladu (14):

(13a) *Přál si zvýšení platu, což nebylo vyslyšeno.*

(13b) *Jeho přání vyššího platu nebylo vyslyšeno.*

(13c) *Přál Jirkovi v nové práci úspěch, což všechny potěšilo.*

(13d) *Přání Jirkovi úspěchu v nové práci všechny potěšilo.*

(14) *Asi jsem v té době neměla žádná nesplněná přání, která bych chtěla v budoucnu splnit a která by mě donutila dozvědět se o úspěšném a efektivním **přání si** více informací.²¹*

„Přání“ lze vnímat jako pojmenování představy kýženého cíle. Jak lze vidět na změnách v konstrukcích se slovesným predikátem (13a,c) vůči konstrukcím s verbálním substantivem (13b,d), předmět činnosti (plat, úspěch) přechází z akuzativní vazby na genitivní. Chová se jako nekongruentní atribut.

Jiné chování má verbální substantivum v příkladu (14). Zde by bez použití formantu byla sémantika konstrukce zcela jiná a došlo by k desinterpretaci. Opět se dostáváme k okolnosti *obecné substance* proti verbálnímu substantivu s vysokým příznakem slovesnosti – dějovosti, a tím zároveň i posílení vazby s formantem, potažmo konatelem děje.

²¹ <https://www.databazeknih.cz/recenze-knihy/co-si-neprejte-to-nemuzete-dostat-4166>

V dalším příkladu bude figurovat sloveso *nakazit se*, které je při transpozici na verbální substantivum velmi různorodé:

- (15) ***Nakažení** jsou nyní separováni na infekčním oddělení.*
- (16) *K dnešnímu dni evidujeme 1000 **nakažení**.*
- (17) ***Nakažení** jiných lidí je nepravděpodobné.*
- (18a) *Vícere **nakažení se** touto nemocí není známo.*
- (18b) *Vícere **nakažení** touto nemocí není známo.*

U kategorie sloves jako je sloveso *nakazit se* je v první řadě nebezpečí homoforem (15) se substantivizovaným adjektivem. Sémantika je však ošetřena shodou přísudku s podmínkem, jak lze vidět i na příkladu.

V další konstrukci (16) se jedná o obecný jev, významově shodný/nahraditelný deverbálním substantivem *nákaza*. Stejně můžeme nahradit verbální substantivum i v příkladu (17). Zatímco první význam (16) je spíše důsledkem procesu, zde (17) má verbální substantivum znatelnější příznak dějovosti, jedná se o vyjádření procesu samotného, stále však na obecné rovině pojmenování daného procesu.

Příklady (18a,b) jsou opět sémanticky mnohem více rozlišitelné. V první konstrukci (18a) je přítomností formantu vyjádřen objekt, který v původní slovesné vazbě vyděluje reflexivní a nereflexivní variantu. Lze se tedy domnívat, že tato konstrukce (18a) má význam „není známo, že se jedna osoba nakazila vícekrát“. U konstrukce bez formantu (18b) je význam verbálního substantiva vztažen k obecnému procesu, ději, tedy interpretovat tuto výpověď můžeme způsobem „další nakažení (nakažení více lidí, celkový počet případů) už neproběhlo, není známo“.

Nelze se však domnívat, že v příkladu (18b) by byla souvislost nepřítomnosti formantu a vzniku verbálního substantiva ze slovesa v nereflexivní formě. Jedná se pouze o potřebu doplnit u verbálního substantiva (18a) příznak „konatelsví“, respektive vztah procesu (který je verbálním substantivem vyjádřen) s agentem, tedy umocnit reflexivnost tohoto vztahu, stejně jako v konstrukci (14), aby nedošlo k záměně s obecným pojmenováním procesu.

3.5 Verbální substantiva vznikající z IRVS

Stejně jako u předchozí kategorie, i u inherentně reflexivní varianty slovesa, existuje blízký významový vztah slovesa (či až významová shoda) v reflexivní a nereflexivní formě. Rozdílem je, že u IRVS nemá reflexivní formant funkci objektu. Jedná se o dvě slovesa sémanticky velmi blízká, ale syntakticky nezaměnitelná:

Dopustil, *aby se to stalo*. – **Dopustil se** trestného činu.

*Tento pachatel často **zajímá** rukojmí*. – *Tento člověk **se zajímá** o přírodovědu*.

*Petr **vyznal** svou lásku růžemi*. – *Petr **se** dobře **vyznal** v autech*. // *Petr **se vyznal** ze svých hříchů*.

Oddávat snoubence může pouze státem registrovaná církevní společnost. – **Oddávat se** cigaretám škodí zdraví.

Lze předpokládat, že u této skupiny bude mít reflexivní formant u verbálních substantiv vysokou rozlišovací funkci, ze všech kategorií nejvyšší, a to pro ošetření záměny reflexivních a nereflexivních sloves blízkého významu. Na rozdíl od vlastních reflexiv nemusí jít nutně o rozlišení obecného pojmenování děje a verbálního substantiva vyjadřujícího reflexivně konaný proces, ale zejména zachovat reflexivnost či nereflexivnost původních sloves a tím i jejich smyslu.

(19a) *Petrovo **vyznání** lásky nebylo opětováno*.

(19a') *Petrovo **vyznání** se neshoduje s naším*.

(19b) *Sbírka je plná zpovědí těch nejosobnějších emocí, obrazů letmých i vášnivých lásek a **vyznání se** z pocitů k poezii samotné.*²²

(19c) *Pro **vyznání se** v tom, co přidáváte nebo odebírat, je nutná alespoň základní znalost angličtiny.*²³

(19c') *Spíš používáme selský rozum, ten nám říká, je potřeba, aby každý zažil individuální mapování a přemýšlení a **vyznání se** v tom topicu (tématu z angl., pozn. aut.).*²⁴

²² <https://pointa.cz/project/70e2f3ec-c04a-11ea-b985-001dd8b72061>

²³ <https://opencart.cz/navod>

²⁴ <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/120358208>

(19d) *Předpokladem uchazeče je **vyznání se** v IT.*

(19e) *Příčinou neshod bylo různé **vyznání** v IT.²⁵*

V první větě (19a) je verbální substantivum vytvořeno od slovesa *vyznat*, tedy od nereflexivní varianty. Substantivum tedy taktéž nijak neinklinuje k užití reflexivního formantu, gramaticky by pak byla konstrukce nefunkční. (Pro zajímavost můžeme porovnat, že v příkladu (19a') vzniklo sloveso z nedokonavého protikladu – slovesa *vyznávat* – verbální substantiva jsou však stejná.)

U významu druhého (19a') se substantivum subjektivně jeví méně procesuální. Mohli bychom ho nahradit například substantivem *víra*.

U příkladu (19b) je význam substantiva stejný jako u prvního příkladu (19a), je však reflektivizováno formantem *se*, který zde na elementární bázi funguje jako zájmeno v roli předmětu (původního slovesa) – srovnejme (19a) a (19b):

vyznání lásky _{gen} // *vyznání se(sebe)* _{gen}.

O rozdílnosti původu verbálních substantiv se můžeme domnívat z důvodu rozporu mezi formantem *se* v příkladu (19b) a (19c a 19c').

V konstrukcích (19c) a (19c') je formant mnohem úžeji svázán s původním slovesem, má až inherentně reflexivní bázi.

Na konstrukcích (19d) a (19e) lze zřetelně vidět, že rozlišovací schopnost formantu u verbálních substantiv vznikajících z IRVS je skutečně vysoká, a formant je při vzniku z reflexivního tvaru slovesa nevypustitelný. Zatímco v prvním příkladu (19d) je, jakožto v reflexivní formě, význam shodný například se slovem „orientace“, u druhé konstrukce lze význam vyložit jako „pohled na věc“.

²⁵ Kontextově shodně užito v <http://kosmonautika.info/comment/78387>

- (20a) *Daleko více se starali o **zajímání** než o zabíjení uprchlíků.*²⁶
- (20b) *Právě **zajímání** se o to, jak se v daném historickém kontextu zachoval soused, dědeček nebo pamětník obce je jednou z důležitých pedagogických rovin(...)*²⁷
- (20b') *Snažte se vytvořit si reputaci upřímného **zajímání** se o problémy vašich lidí.*²⁸
- (20c) *Co tě přimělo udělat krok od **zajímání** se po aktivní „dělání politiky“?*²⁹

Ve světle příkladů předchozího slovesa se nám jasně vykresluje i pohled na sloveso další – *zajímat (se)*. Taktéž se jedná o sloveso s podobným sémantickým základem, ale varianty (reflexivní – nereflexivní) jsou vzájemně nezaměnitelné.

Na příkladu (20a) vidíme smysl verbálního substantiva bez formantu, tedy vzniklého z nereflexivní varianty. Na příkladech (19b) a (19b') pak význam a kontext použití substantiva s formantem, tedy původního slovesa reflexivního.

Sémantický rozkol lze pozorovat na příkladu (20c). Při užití s formantem, tak jak je příklad uveden, je význam věty jednoznačný, dotazovaný člověk se o politiku zajímal, poté se rozhodl ji aktivně dělat. Bez užití formantu by došlo k bizarní desinterpretaci – politicky se angažoval jen jako poskok, který zajímal lidi, ale rozhodl se vstoupit do politiky a komplot aktivně vytvářet.

- (21a) ***Dopuštěním** trestného činu se na něm spoluúčastníme.*
- (21a') (...) mlčky obžalovává svět z **dopuštění toho**, že násilí bylo spácháno na jeho zemi (...)³⁰
- (21b) ***Dopuštění** se trestného činu je trestáno dle zákona.*

U slovesa *dopustit*, tedy nereflexivní formy, lze sledovat silný příznak pasivity konatele děje, což je zřejmé i na verbálních substantivech příkladů (21a) a (21a').

²⁶ https://cs.wikipedia.org/wiki/Bitva_u_Br%C3%A9m%C3%A9

²⁷ <https://clanky.rvp.cz/clanek/c/g/18637/ORALNI-HISTORIE-JAKO-INOVACE-K-VYUCE-MODERNICH-DEJIN-JIZ-HOTOVE-PROJEKTY.html/>

²⁸ https://books.google.cz/books?id=0levukZN5m8C&pg=PA253&lpg=PA253&dq=%22zaj%C3%ADm%C3%A1n%C3%AD+se%22&source=bl&ots=FXM5_OJ_U2&sig=ACfU3U2ZgiitAg6uhTzMhnpJ-gDKU46aEA&hl=cs&sa=X&ved=2ahUKEwjVp-6R2ZfwhAhXB_aQKHYYgaD6cQ6AEwCHoECACQAw

²⁹ https://www.vsehrd.cz/clanek-viktorin/mnozi-lide-se-dnes-boji-riect-ze-jsou-politici-rika-oskar-blazek_65bba852-10be-4f6d-b1d9-9690413b47f7

³⁰ <http://archiv.neviditelnypes.lidovky.cz/film/peacemkr/peacemkr.htm>

U verbálního substantiva (stejně i u slovesa) s formantem je úsilí (podíl, záměr) konatelem děje na činnost velmi aktivně vynakládáno.

Rozdílnost interpretace můžeme vidět na konstrukci (21a'), pokud bychom porovnali příklad tak jak je uveden a následně po odnětí formantu *se*.

(22a) *Starostka proto apelovala na přítomné zastupitele, aby si uvědomili, že **oddávání** je povinnost vyplývající z jejich mandátu.*³¹

(22b) *Pravé štěstí nespočívá v **oddávání se** pýše a přepychu.*³²

(22b') *Zajišťuje nejlepší úchop a pohodlí během vašeho **oddávání se** dýmce.*³³

(22c) (...) ***oddání se** vědě nevyhnutelně vede k odmítnutí nebo minimálně přehodnocení víry.*³⁴

Stejně se chová i další verbální substantivum vzniklé z inherentně reflexivní varianty slovesa – *oddávat (se)*. Význam nedokonavého (22c) a nedokonavého tvaru *se* vzhledem k přítomnosti či nepřítomnosti formantu u verbálního substantiva, potažmo slovesa samotného, nijak neliší. Opět je varianta verbálního substantiva (reflexivní/nereflexivní) úzce svázána s formantem (a tím i významem) fundujícího slovesa.

U konstrukce (22a) by použití s formantem znamenalo jeho reciproční funkci nebo by musel být doplněn předmět děje (u původního slovesa), respektive nekongruentní atribut verbálního substantiva. V obou případech by však šlo o velký sémantický posun.

U příkladů s formantem (22b), (22b'), (22c) má opět formant, stejně jako u slovesa *zajímat se* v příkladu (19b), respektive verbálního substantiva z něj vzniklého, příznak zájmeného objektu. Jeho vynecháním by konstrukce zněla neúplně, nebylo by jasné, kdo je konatelem činnosti „oddávání“, nebo by, což je aspekt relevantnější, mohlo být verbální substantivum pochopeno jako odvozenina od nereflexivního tvaru slovesa, jak to lze pozorovat v příkladu (22a).

³¹ https://prazsky.denik.cz/zpravy_region/zastupitelum-se-do-oddavani-nechce-prichazi-o-kuriozity-20150924.html

³² <https://www.bibletv.cz/pro-zamysleni/prave-stesti-nespociva-v-oddavani-se-pyse-a-prepychu>

³³ <https://shishaoriginal.com/cs/content/12-design-a-materialy>

³⁴ <http://evangelikalniforum.cz/network/akademicky-network/>

3.6 Verbální substantiva vznikající z recipročně reflexivních sloves

Vzhledem k tomu, že formant *se/si* má u recipročních sloves vyjádřit vzájemné působení účastníků děje, předpokládali bychom, že se verbální substantiva s recipročním významem budou ve velké míře vyskytovat právě s přítomností tohoto reflexivního formantu.

Je však nutné si uvědomit, že reciprocita je u konstrukcí s těmito slovesy vyjádřena i jinými způsoby, například na úrovni syntaxe, lexikálně (příslovci, předložkami atd.).

U sloves samotných si lze povšimnout blízké souvislosti s reflexivou vlastními, IRS nebo IRVS. Otázkou tedy je, zda rys reciprocitativy nevzniká užitím reflexivních sloves až v daném kontextu, případně v plurální podobě. Na tuto problematiku upozorňuje Panevová.³⁵

Z důvodu této problematiky mohou ovlivnit (ne)vyjádření formantu u verbálních substantiv i jejich vlastnosti jakožto prvků větné struktury fungujících na bázi právě reflexiv vlastních, tantum nebo IRVS, respektive společné charakteristiky s těmito skupinami.

Uvedme nejdříve několik příkladů sloves a odvozených verbálních substantiv:

- (I) *Setkat se, setkávat se – setkání (se), setkávání (se);
dívat se – dívání (se)*
- (II) a) *seznámit se, seznamovat se – seznámení (se), seznamování (se);
obejmout se, objímat se – obejmutí (se), objímání (se);
navštívit se, navštěvovat se – navštívení (se), navštěvování (se);*
b) *obvinít se, obviňovat se – obvinění (se), obviňování (se);
dojmout se, dojímat se – dojetí (se), dojímání (se)*
- (II) *povídat si – povídání si.
hrát si – hraní (si)*

Slovesa si rozdělme do tří kategorií. V první (I) jsou obsažena slovesa, která můžeme zařadit mezi inherentně reflexivní. Sloveso *setkat se* nemůže být užito bez formantu, stejně tak ani sloveso *dívat se*, avšak první z nich má samo o sobě vyšší znak reciprocitativy. Druhé lze použít ve významu reciprocitativy jen za pomoci lexikální roviny:

³⁵ PANEVOVÁ, Jarmila. Česká reciproční zájmena a slovesná valence. *Slovo a slovesnost* [online]. R. v. 1999, r. 60(4), s. 269-275 [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3856>

Všichni se na sebe dívali.

V následující větě již není znak reciprocitity přítomen:

Všichni se dívali (na televizi).

U této kategorie sloves můžeme pozorovat stejnou motivaci k užití reflexního formantu s verbálním substantivem jako u skupiny IRS.

(23a) **Setkání** veteránů nedopadlo dobře.

(23b) **Setkání se** veteránů nedopadlo dobře.

(24a) Petrovo a Mariino **dívání se** na sebe nebralo konce.

(24b) Petrovo a Mariino **dívání (se)** nebralo konce.

Verbální substantivum v první konstrukci (23a) můžeme chápat jako pojmenování děje, události. Samo o sobě nevyjadřuje znatelný rys reciprocitity, naopak vyznívá velmi staticky, je pouhým obecným pojmenováním okolnosti, děje. Použití s formantem (23b) evokuje recipročnost, aktivní podílení se na ději, a tím i rys procesuálnosti, verbálnosti. Konstrukci (23b) lze například chápat tak, že se na ulici setkalo několik veteránů a pro neshodu se dostali do potyčky.

U příkladu (24a) vidíme, že, stejně jako u slovesa, je u verbálního substantiva pro získání významu reciprocitity nutno pomoci si dalšími jazykovými funkcemi. U konstrukce (24b) je již použití formantu zcela shodné s již řečeným v kapitole o verbálních substantivech tvořených z IRS (kap. 3.3).

Druhá kategorie sloves (II) vykazuje rysy vlastních reflexiv. Formant zde funguje jako zájmeno na pozici předmětu.

Seznámila se s Jirkou.

*Seznámila **Marii** s Jirkou.*

U podkategorie a) mají opět slovesa inherentně větší rys recipročnosti. U podkategorie b) je vyšší rys reflexivity, tedy že konatel koná děj sám na sobě. Srovnajme:

*ze sk. II a) **Seznamují se** moc často.*

*ze sk. II b) **Obviňují se** moc často.*

U první věty je význam „sám se sebou“ zanedbatelný. U druhé věty je naopak takřka potlačena reciprocita a sloveso funguje reflexivně, tedy „každý z nich sám sebe obviňuje moc často.“ U podkategorie b) je tedy opět zapotřebí použít další jazykové prostředky, abychom docílili jednoznačnosti recipročního významu.

U verbálních substantiv tvořených z této kategorie sloves [kategorie (II)] je možné očekávat stejné chování jako u vlastních reflexivních sloves, a to i u podkategorie a), která vykazuje výrazný rys inherentní reciprocit:

(25a) *Jejich **objmutí** bylo chladné.*

(25b) *Jejich **objmutí se** bylo chladné.*

Na konstrukci (25a) lze sledovat ztrátu reciprocit – buďto můžeme substantivum interpretovat jako obecné pojmenování procesu nebo tak, že jsme se objímali s více lidmi a všichni z nich nás obejmuli chladně.

Konstrukce (25a) již vykazuje výrazný znak reciprocit: Objímali se navzájem a toto objímání bylo chladné.

(26a) ***Seznámení se s Jirkou** bude velmi příjemné.*

(26a') ***Seznámení s Jirkou** bude velmi příjemné.*

(26b) ***Seznámení se Marie s Jirkou** bude velmi příjemné.*

(26b') ***Seznámení Marie s Jirkou** bude velice příjemné.*

U konstrukce s formantem, kde formant zároveň funguje jako původní slovesný předmět (26a), je kromě reciprocit také vysoká reflexivita, ve smyslu „mé seznámení s Jirkou“. U konstrukce bez formantu (26a') lze substantivum interpretovat jako obecné pojmenování procesu.

Velmi zajímavá se jeví být konstrukce (26b). Zde je opět přítomen formant *se*, ale zároveň se zde objevuje další *předmět*³⁶, a sice „Marie“. Výrok zní spíše reflexivně – ze strany Marie – než reciprocně, lze například předpokládat, že Jiří již Marii zná, tedy se musí seznámit jen ona s ním. Lépe je tento jev vidět na konstrukci s neživým účastníkem děje:

*Seznámení se Marie s **textem** (zabralo mnoho času).*

Tedy Marie se jala sama studovat text (a zabralo jí to mnoho času).

Oproti tomu konstrukce (26b') se odosobňuje od obou účastníků. Jedná se o obecné pojmenování procesu „seznámení“, nebo o variaci věty třetí osoby:

Seznámíme Marii s Jirkou, bude to velice příjemné.

³⁶ Myslí se v souvislosti s valencí fundujícího slovesa.

Verbální substantiva utvořená ze sloves v podkategorii b) kategorie (II) jsou, jak bylo řečeno výše, spíše slovesy reflexivními (vlastní reflexiva), s reciprocitou kontextuální – jejich reciprocita inherentní je v konstrukcích, bez užití dalších lexikálních prvků vyjadřujících reciprocitu, nejednoznačná.

(27a) *Nemluvíme s nimi pro to jejich **dojímání/obviňování**.*

(27a') *Nemluvíme s nimi pro to jejich **dojímání se/obviňování se**.*

(27b) *Nemluvíme s nimi pro to jejich **dojetí/obvinění**.*

Na prvním příkladu (27a) již můžeme vidět, že bez formantu nebo dalšího doplnění (např. *dojímání/obviňování **všech okolo***) je smysl věty nejednoznačný a nejsme schopni určit, zda se jedná o reciproční užití, tedy *vzájemné obviňování*, tak jako je to zřetelně vidět na konstrukci s formantem (27a'). Verbální substantivum vyžaduje po vzoru slovesa, z něhož vzniklo (vlastního reflexiva), doplnění valenční pozice předmětu.

V konstrukci (27b) je verbální substantivum vytvořeno z dokonavé formy slovesa. Lze si všimnout částečné ztráty znaků procesuálnosti (dějovosti), na rozdíl od předchozích konstrukcí (27a) a (27a'), kde verbální substantivum vzniklo z nedokonavé formy slovesa, která má ze své podstaty inherentně silnější rys kontinuálnosti, procesuálnosti. U této konstrukce (27b) je tím přidání formantu *se* otrocké. Jedná se o pojmenování důsledku činnosti (stavu) – *obviňováním* vzniklo *obvinění* apod.

Kategorie (III) vykazuje po přidání formantu k nereflexivnímu slovesu reciproční povahu (popřípadě můžeme sloveso zařadit do IRVS) *povídat (co/o čem; komu) → +si = povídat si (s kým/případně sám se sebou = reflexivní)*; analogicky i sloveso *hrát si* atd.

- (28) *Součástí přednášky bude i **povídání** o problémech.*
(28') *Součástí přednášky bude i **povídání si** o problémech.*

- (29a) *Na jejich **hraní** spolu bylo radost pohledět.*
(29b) *Na jejich **hraní si** spolu bylo radost pohledět.*
(29c) ***Hraní si** s kočkou je důležitou součástí péče o její zdravý vývoj(...)*³⁷
(29c') ***Hraní** s kočkou je důležitou součástí péče o její zdravý vývoj*

Na výše uvedených příkladech je vidět, jak zachování formantu vyjadřuje reciproční význam verbálního substantiva. U konstrukce (28) je v porovnání s konstrukcí (28') zřetelný významový posun. U první z nich se jedná o *povídání* ve smyslu „výklad“, za to u druhé je díky formantu zřejmé, že se jedná o význam „vzájemný rozhovor“.

U verbálního substantiva *hraní (si)* je navíc význam rozšířen o význam „hrát něco“, a to v konstrukci (29a). Verbální substantivum je zde užito bez formantu s recipročním příslovcem *spolu*. Konstrukce je tedy recipročního významu, ale verbální substantivum je vytvořeno od nereflexivní varianty slovesa – tato konstrukce nastavuje zrcadlo příkladu (29c'), v němž nastává významový posun, jak bude řečeno dále.

Verbální substantivum v konstrukci (29b) je vytvořeno z reflexivní (reciproční) formy slovesa, avšak pokud vynecháme příslovce *spolu*, vytrácí se značná část rysu reciprocity, a i přes přítomnost formantu není zřejmé, zda si účastníci hráli společně nebo si hráli každý sám – tedy ve významu inherentně reflexivní varianty slovesa.

Na konstrukcích (29c) a (29c') vidíme markantní významový posun, který může způsobit desinterpretaci výpovědi. U první z nich je použit formant jako u fundujícího slovesa (transpozice ze slovesa ve zvrtné formě). U konstrukce (29c') však není přítomen formant, což navádí k interpretaci, že kočka byla použita jako nástroj hry, popřípadě že se jedná opět o obecný proces hraní, kterého se mluvčí přímo neúčastní. Obě dvě konstrukce však lze chápat jako reciproční – první jednoznačně, u druhé závisí na kontextu/interpretaci.

³⁷ <https://www.hillspet.cz/cat-care/play-exercise/how-to-play-with-a-cat>

4 ZÁVĚR

Z výše uvedeného lze vyvodit, že u reflexiv tantum může být výskyt formantu ovlivněn vztahem mluvčího k popisované skutečnosti. V případě odosobnění, deagentnosti děje nebo užití verbálního substantiva jako pojmenování pro obecnou substanci (obecný popis děje) můžeme předpokládat nižší četnost užití formantu. Tam, kde naopak mluvčí referuje ke konkrétnímu konateli děje nebo se s dějem zosobňuje nebo tam, kde by mohlo dojít k nejasnosti významu, například při účasti více aktantů (předmětů děje), je pravděpodobné, že bude k verbálnímu substantivu připojen formant.

U vlastních reflexiv lze pozorovat výskyt formantu v případech, v nichž kontext vyžaduje upřesnění, zda se jedná o reflexivní či nereflexivní původ (fundující sloveso) verbálního substantiva (zejména u verbálních substantiv, která fungují jako konkréta a částečně ztratila rys procesuálnosti – vztah se slovesem, vlastnosti slovesa); kde mluvčí klade důraz na spětí procesu (vyjadřovaného verbálním substantivem) a jeho konatelem.

Verbální substantiva vznikající z IRVS mají relevantní motivaci se vyskytovat s formantem, aby jím identifikovala svůj původ, a odlišila tak svůj sémantický význam oproti verbálním substantivům vzniklým z nereflexivní varianty slovesa. I v případech, kdy by mohl být význam odlišen například předložkovou vazbou nebo jinými jazykovými prostředky, můžeme se domnívat, že budou inklinovat k přítomnosti formantu po vzoru fundujícího slovesa.

Skupina verbálních substantiv vznikající ze sloves recipročních (nebo se vyskytující v recipročním významu) je tendencí zachovávat formant velmi různorodá: Závisí od kontextu – vyjádření reciprocity dalšími jazykovými prostředky; od potenciální přiřaditelnosti k ostatním skupinám fundujících reflexiv na základě rysů, které vykazují, a následná zaměnitelnost s těmito skupinami fundujících reflexiv, a z ní plynoucí nejednoznačnost sdělení. Některá verbální substantiva také bez přítomnosti formantu, i přes jasný rys inherentní reciprocity, mohou vyjadřovat obecné pojmenování procesu, okolnosti. Naopak jiná mohou s přítomností formantu vyznívat reflexivně. V zásadě lze verbálním substantivům vznikajícím z recipročních sloves, na základě jejich specifických rysů, přitknout chování dané skupiny reflexiv náležitých specifik.

U reflexivní formy slovesa je tvora verbálních substantiv velmi omezena, vzhledem ke specifickému užití samotných zvratných sloves, jakožto predikátu bezpodmětné struktury – pasivní formy, jakési čtvrté osoby slovesa. I v případech, kde by bylo použití verbálního substantiva obhájitelné, je jasně vyloučeno užití s formantem za jakýchkoli okolností, neboť to není gramaticky možné.

Cíle práce lze autorem tímto považovat za naplněné.

SEZNAM INFORMAČNÍCH ZDROJŮ A POUŽITÉ LITERATURY

BEČKA, Josef. O podstatném jméně slovesném. Naše řeč: Kapitoly o českém jazyce. 1933, XVII (8), s. 225-233. ISSN 0027-8203.

GREPL, Miroslav. Příruční mluvnice češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1995. s. 214. ISBN 80 7106 134 4.

JELÍNEK, Milan. Podstatná jména slovesná se zvrtným zájmenem. Naše řeč, ročník 46 (1963), číslo 5, s. 229-2370

KARLÍK Petr, NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

NEKULA, Marek, PLESKALOVÁ, Jana, BACHMANNOVÁ, Jarmila a KARLÍK, Petr. Encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2002. s. 138. ISBN 80-7106-484-X.

PANEVOVÁ, Jarmila. Česká reciproční zájmena a slovesná valence. Slovo a slovesnost [online], ročník 60 (1999), číslo 4, s. 269-275 [cit. 2021-4-25]. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3856>

PANEVOVÁ, Jarmila. Studie z české morfologie a syntaxe: vybrané stati. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2019, 231 s. ISBN 978-80-246-4388-5.

SEZNAM ZKRATEK

EČS	Encyklopedický slovník češtiny
IRS	Inherentně reflexivní sloveso
IRVS	Inherentně reflexivní varianta slovesa
RFS	Reflexivní forma slovesa
sk.	skupina